

Mirella Jordanova

Az alany és az állítmány számbeli egyeztetése a magyar és a bolgár nyelvben

A magyar-bolgár kontrasztív kutatás eddig nem foglalkozott az alany és az állítmány egyeztetésével. Az említett jelenségnek viszont érdekes egybeeső és ellentétes megnyilvánulásai tapasztalhatók a két nyelvben. Ezeknek a rendszerezése és egybevetése elősegítené a magyar és a bolgár mondat szerkezetnek az áttekintését.

A kongruencia klasszikus kategóriái közül a magyar nyelvben az alany és az állítmány számbeli és személybeli egyeztetését vehetjük számításba, a bolgárban viszont ezen kívül nembeli egyeztetés is megfigyelhető. Mind a két nyelvben alaki és értelmi egyeztetés nyilvánul meg.¹ A mai bolgár nyelvben az értelmi egyeztetés esetei sokkal gyakorabban fordulnak elő a többi szláv nyelvekhez képest.² A dolgozatom tárgyát az alany és az állítmány szintagmán belüli számbeli egyeztetése³ képezi. Az alany irányító hatása a tagmondaton kívül nagyobb terjedelmű vizsgálódást követelne.

"Az egyeztetés a mondatnak (olykor a szövegnek) két tagja között fennálló szerkezeti vagy legalábbis értelmi összefüggést mindkét tagon megjelöli, mégpedig azonos vagy rokon jelentésű morféimakkal; ezek nemegyszer alakilag is egybevágnak, illetőleg hasonlítanak egymáshoz."⁴ A magyar és a bolgár nyelvben a számbeli és a személybeli egyeztetés kifejezői az igei személyragok, illetőleg a személyt jelölő segédigék. A magyar nyelvben a számbeli egyeztetést a névszóhoz járuló -k többesjel is kifejezheti abban az esetben, amikor a névszói-igei állítmány igei része zéró fokon áll, a névszói része viszont egyezik az alannyal, pl.: Ők diákok. A

bolgárban viszont a segédige jelen van: Те са ченици.

A segédige segítségével érvényesül a számbeli és a személybeli egyeztetés a subjectum és a nomen praedictivum között.

Az értelmi egyeztetés elsősorban a számbeliséget érinti.⁵ Mielőtt erre rátérnék érdemes lenne megvizsgálni az udvarias alakot a két nyelvben. A magyarban az udvarias alakban egyes vagy többes szám szerepel attól függően, hány személyre vonatkozik a közlés, pl.: Ön (Maga) olvas, illetve Önök (Maguk) olvasnak, a bolgár nyelvben viszont a személyek számától függetlenül csak többes szám jelentkezik, pl.: *Вие четете* (2. személy, többes szám). A magyartól eltérően itt a nembeli egyeztetés is szerepel, amely szoros összefüggésben van az állítmány fajtájával és szófajával: ha az udvarias alak egy személyre vonatkozik, és a nomen praedictivum szerepét az ún. szenvedő melléknévi igenév (страдателно причастие) tölti be, akkor a többes számbeli egyeztetés csak az alany és a segédige között következik be: *Вие сте смутен/а/*. "Ön zavarban van". A példamondattól érthetővé válik kire - nőre vagy férfira - vonatkozik az információ. A szenvedő melléknévi igenév egyes számban marad. Hasonló esetben viszont a cselekvő melléknévi igenév (дентелно причастие) többes számban van, azaz számbeli egyeztetés érvényesül az alany és az állítmány között, a nembeli egyeztetés pedig érvénytelenedik: *Вие сте писали*. "Ön írt." (Perfectum). A cselekvő melléknévi igenév egyes számba tétele, és ennek következtében a nembeli egyeztetés jelentkezése pongyolának számít: *Вие сте писал/а/*. Magyar ekvivalense változatlan.

A magyar nyelvben az egy alany és az állítmány számbeli egyeztetése alkalmával inkább az alaki kongruencia érvényesül. A bolgárban viszont az értelmi egyeztetés van túlsúlyban.

Az alábbiakban a következő jellegzetes típusokat vizs-

gálcm meg az alany számbelisége és jellege szerint:

I. Az állítmány egyeztetése egy alannal

1. Többes számú alany

1.1. "A többes számú irányító tag - jelentése révén - akkor vesz maga mellé egyes számú egyeztetett tagot, ha plurale tantum (az aláhúzás az enyém - M.J.) formájú tulajdonnév";⁶ pl.: Az Egyesült Államok tárgyalni kezd. Az akadémiai nyelvtan rámutat a nyelvszokás változására, azaz ilyen esetben a 30-40-es években inkább a többes számú egyeztetés volt a szokásosabb.

A magyartól eltérően a bolgár nyelvben a tulajdonnévnek az egyedi denotátumra utaló jellege nem annyira domborodik ki, és ez a fajta főnév csak többes számmal jár; pl.: ЦАЩ започват преговори.

1.2. A magyar nyelvben többes számú alany után egyes számban maradhat az -é jeles névszói állítmány, illetőleg a névszói igei állítmány -é jeles névszói része; pl.: Kie lehetnek ezek a könyvek? Bár itt szabatosabb a többes szám.

A bolgárban ilyen esetben többes, illetve egyes számú alany után többes, illetve egyes számú állítmány következik; pl.: Три от тези книги. / Три е тези книга.

1.3. A magyar nyelvben ha a többes számú alannak egyes számú értelmezője van, az állítmány egyes számba kerülhet, pl.: A diákok, négy fiú elment segíteni. Tulajdonképpen itt az alany mennyiségjelzős alannya válik, és "az egyeztetési probléma nem az állítmányi, hanem a jelzős szerkezetben lép fel".⁷

A magyartól eltérően a bolgárban a jelzős szerkezetben értelmi egyeztetés jön létre, vagyis a jelzett szó többes számba kerül, s így, ennek következményeként az állítmány -alaki egyeztetéssel - többes számba kerül; pl. Учениците, четири мъжете отидоха на помощ.

A mennyiségjelzős szerkezettel kapcsolatban a bolgár nyelv-

ben másfajta probléma áll fenn. Mivel a bolgárban a hímnemű főneveknek kétfajta többes számú alakja van - ún. szokásos és sorszámnévi (обикновена и бройна), a sorszámnév után a szokásos alakot kell használni, ha a főnév személyre utal; pl.: четири ученици (nem: четири ученика). Ugyanez az alak használandó a sorszámnevek sajátos "férfi számnévi" (мъжко-лични) alakjai után; pl.: четирима ученици. Mind a három bolgár szintagmának a magyar nyelvben egy ekvivalens felel meg:

четири ученици	→	négy diák
четири ученика	→	
четирима ученици	→	

2. Egyes számú alany

2.1. Egyeztetési szempontból érdekes jelenség mind a két nyelvben az, ha az alany gyűjtőnév. Ebben az esetben, bár a többes számú állítmány lehetséges, az értelmi egyeztetés pongyolának számít mind a két nyelvben; pl.: A csoport megérkezett/megérkeztek/; illetve: Групата пристигна/ха/. "A gyűjtőnévnek...az értelmi egyeztetést indukáló szerepe meglehetősen háttérbe szorult..."⁸. Értelmi egyeztetést kiváltó hatása elsősorban a(tag) mondaton kívül hat eleven tényezőként. Ez a bolgár nyelvben is érvényesül az óbolgár nyelvben jelentkező értelmi kongruencia következményeként, de ahogyan már említettem a dolgozatom elején, a mondaton belüli egyeztetésre szorítkozom.

A bolgár nyelvben - ha az alany egyes számú gyűjtőnévből és többes számú konkrét főnévből áll - az állítmány egyeztetés számbelileg vagy az egyik, vagy a másik összetevővel egyezik. Ha a gyűjtőnév előtt határozott névelő áll, jelzője van, vagy "от" előljáró segítségével kapcsolódik a konkrét főnévhez, az állítmány a legtöbb esetben egyes számba kerül. A bolgárban az állítmány egyeztetése a grammatikailag és lexikailag meghatározott alannyal az orosz

nyelv hatására utal, ahol a konkrét főnév genitívusban van, és az állítmány nem kongruálhat vele; pl.: Група туристов пришла.⁹ Bolgárul: Групата туристи пристигна.

Magyarul: A turistacsoport megérkezett. A bolgárban, a nyelv analitikus jellege következtében, olyan fejlődési tendencia tapasztalható, hogy az állítmány inkább a konkrét (reális) alannal egyezik. Ily módon a különbség a magyar és a bolgár nyelvben ezen a téren elmélyül, mert a bolgárban az értelmi egyeztetés válik uralkodóvá, a magyarban viszont a bolgár formális (a gyűjtőnévi) és a reális (a konkrét főnévi) alany összeforr egy összetett szóvá, ill. birtokos szerkezetes, jelzős főneves stb. alanná, amely egyes számú állítmányt vonz maga után. Vagyis, a magyar nyelvben csak az alaki egyeztetés érvényesül; pl.:...отвъд реката се простират
ше верига ниски хълмове ...a folyón túl alacsony dombok füzére
Ронк мухи се гонеха из кукиларията. /ДМ,28/
/SzD,285/
Серегний лёгь кергетözött az irodában.
/SzD,290/
Тълпа жени беряха крас- Аз asszonysereg uborkát szedett.
тварици. /ДМ,30/
/SzD, 292/

2.2. Hasonló egyeztetési ingadozások jelentkeznek a bolgár nyelvben, a magyarban viszont csupán az alaki kongruencia érvényesül, ha az alany rész-egész viszonyt fejez ki; pl.:

A diákok egy része elment. /Sg/

Част от учениците си отидоха

Egy részük elment. /Sg/

Част от тях си отиде.

една част си отиде.

A magyar nyelvben az egyes számú alany egyes számú állítmányt tételez föl, a bolgárban viszont, ha a "rész" főnév alanyként összekapcsolódik egy többes számú személyt jelölő főnévvel, akkor értelmi egyeztetés követke-

zik be. Ha a személy névmás csak hozzátoldásként csatlakozik a "rész" jelentésű főnévhez, vagy az utóbbi jelzővel jár együtt, akkor az állítmány egyes számú alakot ölt fel.

2.3. "A főnév + comitativus mint irányító tag sok nyelvben jár értelmi egyeztetéssel."¹⁰ Ez a megállapítás másképpen vonatkozik a magyar nyelvre, mint a bolgárra. A magyarban ebben az esetben az értelmi egyeztetés használata pongyolának számít; pl.: A fiú a lánnyal együtt sétálnak.

A bolgár nyelvben viszont az értelmi és az alaki egyeztetés érvényesül. A magyartól eltérően a bolgár mondatban két alanyt különböztetünk meg¹¹; pl.: момчето заедно с момичето отидоха на гости.

"A fiú a lánnyal együtt elmentek vendégségbe." A második alany: момчето "a lány" kapcsolódik az előzőhöz: момчето "a fiú" заедно "együtt" határozószó révén, s itt értelmi egyeztetés érvényesül az állítmány és a két alany között. Ha viszont az "együtt" határozószóval álló alany elkülönül, s előljárás tárgy szerepét kezdi betölteni, akkor az állítmány egyes számba kerül; pl.: Заедно с мърачината, и ношният студ расрече. /Др. Павлов/

"A homállyal együtt az éjjeli hűvösség is fokozódott."

II. Az állítmány egyeztetése több alanyval

Az alaki és az értelmi egyeztetés váltakozása érvényesül az állítmány és több alany kongruenciájánál is. Itt az alanyok közti viszonyt, a mondat fő részei közti szórendet és az alanyok szófaját is ajánlatos szemügyre venni.

1. "A magyar nyelvben az egyes számú halmozott alany és az állítmány egyeztetése alkalmával egyaránt érvényesül az egyes számú, alaki és a többes számú, értelmi egyeztetés."¹² Úgy vélem, hogy ez a megállapítás megállná a helyét, hogy ha csak a magyar nyelvet vizsgálnánk egyeztetési szempontból. Ha viszont összevetési szempontból értelmezzük ezt

a jelenséget, s mégpedig olyan nyelvvel, amelyre a legtöbb esetben nemcsak kétváltozatú egyeztetés, hanem kötelező értelmi kongruencia jellemző, akkor bátran le lehet vonni azt a következtetést, hogy a magyarban az őszibb alaki egyeztetés a gyakoribb, a helyesebb, különösen ha az igei állítmány megelőzi az alanyokat. Állításom bizonyításaként azokat az eseteket emelném ki a magyar és a bolgár nyelvből, amelyekben csakis értelmi egyeztetés érvényesül, az egybeszó egyeztetési típusokkal nem foglalkozom.

1.1. A magyar nyelvben az állítmánynak az egyes számú halmozott alannyal való értelmi egyeztetése kötelező:

a) "ha az egyeztetett névszói tag az irányító tagok denotátumainak kölcsönös viszony fejezi ki",¹³ pl.: A fiú és a lány pajtások.

b) "ha az alanyok különböző személyűek, az állítmány rendszerint többes számba kerül",¹⁴ pl.: Én és a húgom elementünk sétálni. Itt a személybeli egyeztetés velejárójává válik a számbeli értelmi egyeztetésnek, s kötelezővé is teszi.

c) ha a halmozott egyes számú irányító tagokhoz többes számú közös értelmező csatlakozik,¹⁵ pl.: Lajos és Sándor, az ELTE hallgatói az idén angol órákra járnak.

1.2. A bolgár nyelvben viszont az értelmi egyeztetés az őszibb - a népi beszédben található, s onnan került át az irodalmi nyelvbe. A bolgárban az egyes számú halmozott alany és az állítmány számbeli értelmi egyeztetése a következő esetekben érvényesül:

a) ha az alanyok névelős vagy jelzős változatban jelentkeznek; ebben az esetben az állítmány követi az alanyokat; pl.: Шумът и пеенето се усиляха . "A zaj és az énekítés hangosabb(ak) lett(ek). A magyarban kétváltozatú egyeztetés lehetséges.

b) ha az alanyok olyan tárgyakat, jelenségeket jelöl-

nek, amelyek szemantikailag távol állnak egymástól, pl.: Неудобното и кораво легло, студът, мракът, гладът правят часовете на безсъницата мъчително дълги. /Л.В.Вазов/

"A kényelmetlen és kemény ágy, a hideg, a sötétség és az éhség kínozzá és hosszúvá teszi(k) az álmatlanság óráit." Az alanyok a magyar nyelvben is felsorolási viszonyban állnak, s itt is az alaki és az értelmi egyeztetés lehetséges, az alaki kongruencia azonban a szokásosabb.

c) ha az alanyok különböző neműek; pl.: Всяка жена, всеки мъж ми бяха познати.

"Minden nő, minden férfi ismerősöm volt." A nem mint nyelvtani kategória hiányzik a magyar nyelvből, ezért az alanyok között nem áll fenn a nembeli változatosság, amely előidézi az értelmi egyeztetést a bolgárban.

d) ha az или "vagy" kötőszó kapcsolatos viszonyt fejez ki, azaz ugyanaz a jelentése mint az и "és" kötőszóé; pl.: В такъв случай времето или разстоянието/= времето и разстоянието/ са найдобрите лекари. /К. Попов/

"Ebben az esetben az idő és a távolság a legjobb orvos(ok)."

e) ha az alanyok nem különböző személyűek, s köztük nem egyszerű kapcsolat áll fenn, akkor helyesebb a többes számú állítmány használata; pl.: Нито учителят, нито директорът отидоха на тържеството.

"Se a tanár, se az igazgató nem ment el az ünnepségre." A magyarban ebben az esetben az egyes számú állítmány használata a helyesebb.¹⁶

f) ha az alanyokat előljáró köti össze; pl.: Острия сърп блещи в ръцете и, и под него падат ръкојка след ръкојка.
"Kezében éles sarló villog, s dől a gabona a szerszám nyomán." (SI,91) Bár a magyar fordítás nem eléggé szerencsés, a gabona marokba szedését nem érzékelteti, a fordító egyes számba teszi az alanyokat és az állítmány, azaz a magyar nyelv megint az egyes számot részesíti előnyben.

2. Az egyes és többes számú halmozott alany és az állítmány egyeztetésénél a már említett tendencia érvényesül. A magyar nyelvben az állítmány a legközelebbi alannal egyezhet, ezért az alaki és az értelmi kongruencia is bekövetkezik. A bolgárban viszont az alanyok helyzetétől függetlenül csak értelmi egyeztetés lehetséges. Pl.: (alaki

kongr. = A; értelmi kongr. = É)

Anya, apa és a gyerekek elmentek kirándulni. /A,É/

Майката, бащата и децата отидоха на разходка.

A gyerekek, anya és apa elmentek kirándulni. /É/

Децата, майката и бащата отидоха на разходка.

A gyerekek, anya és apa elment kirándulni. /A/

Децата, майката и бащата отидоха на разходка.

Elment kirándulni apa, anya és a gyerekek. /A/

Отидоха на разходка бащата, майката и децата.

Elmentek kirándulni a gyerekek, anya és apa. /A,É/

Отидоха на разходка децата, майката и бащата.

A felhozott példákban kitűnik, hogy ennél az egyeztetésfajtánál a magyar nyelvben az alaki egyeztetés kerül túlsúlyba, a bolgárban viszont egyedül az értelmi kongruencia érvényesül.

Végezetül azt lehet megállapítani, hogy a magyar nyelvben a számbeliség területén az alany és az állítmány egyeztetésének gazdaságosabb érvényesüléséről beszélhetünk, azaz az értelmi kongruenciát sok esetben az alaki egyeztetés váltja fel, amely együtt jár a redundancia elkerülésére való törekvéssel. "Az alaki egyeztetés azért kerekedett az értelmi fölé, mert gazdaságosabb, és eleget tesz a világos, szabatos gondolat közvetítés követelményének."¹⁷

A bolgár nyelv szempontjából az egyeztetés hozzájárul a világos és félreérthetetlen közleményhez, azaz a magyar nyelvtől eltérően itt inkább az értelmi kongruencia érvé-

nyesül.

Az alany és az állítmány számbeli kongruenciája részterülete a szintaktikai egyeztetésnek. Az utóbbi további kutatásokra vár a magyar és a bolgár nyelv viszonylatában.

JEGYZETEK

1. Rácz Endre: Az egyeztetés főbb kérdései a magyar nyelvben. A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai, 149. sz., Budapest, 1977, 14.
2. К. Попов: Синтактичното съгласуване в български език. Наука и изкуство, София, 1964, 6
3. Rácz Endre: i.m. 11.
4. uo. 3.
5. uo. 16.
6. uo. 24.
7. uo. 28.
8. uo. 17.
9. Граматика на съвременния български книжовен език. Том 3. Синтаксис. Изд. на БАН, София, 1983, 151, 152.
10. Rácz Endre: i.m. 30.
11. Попов, 50.
12. Keck Balázs: Az egyes számú halmozott alany és az állítmány számbeli egyeztetése a magyar és a szerbhorvát nyelvben. Hungarológiai Közlemények, IX. évf./1977. 30-31. sz., 69.
13. Rácz Endre: i.m. 22.
14. Bencédy - Fábián - Rácz - Velcsovné: A mai magyar nyelv, Tankönyvkiadó, Budapest, 1976, 255.
15. uo. 254.
16. uo. 253.
17. Rácz Endre: i.m. 31.

IRODALOM

I,

Keck Balázs: Az egyes számú halmozott alany és az állítmány számbeli egyeztetése a magyar és a szerbhorvát nyelvben. *Hungarológiai Közlemények*, IX. évf./1977. 30-31 sz.

A mai magyar nyelv rendszere. Akadémiai kiadó, Budapest, 1962. II.

A mai magyar nyelv. Tankönyvkiadó, Budapest, 1976.

Rácz Endre: Az alany és az állítmány egyeztetésének néhány kérdése a mai magyar nyelvben. *Nyelvtudományi Értesítő* 58.sz.

Rácz Endre: Az egyeztetés főbb kérdései a magyar nyelvben. *A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai*. 149. sz.

Rácz Endre: A tulajdonnevek és az egyeztetés. *A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai*. 160. sz.

Rácz Endre: Nyelvművelő jegyzetek a mondat szerkesztés köréből. *Néprajz és Nyelvtudomány* VIII.

Грамматика на съвременния български език. Том 2 /Морфология; Том 3 /Синтаксис. Издателство на БАН, София, 1983.

Стефан Брежински: Наблюдения върху български номинативни синтагми. *Език и литература*. XXVIII, 1973, кн. 3.

Константин Попов: Синтактичното съгласуване в български език. *Наука и изкуство*, София, 1964.

Константин Попов: Съвременен български език. *Синтаксис*. *Наука и изкуство*, София, 1979.

М. Хубенова - Д. Сонди: Български език за говорещи унгарски. *Народна просвета*, София, 1982.

II.

Г е о р г и М а р к о в с к и. Портрет със синя птица. /Сб. разкази.
Кълна се в лукавия. Народна младеж, София, 1987; /ПСП/
Е л и н П е л и н. Закъснялата нива. /Сб. разкази, София, 1970; /ЗН/

III.

Georgi Markovszki: Kékmadaras arckép (Elb. gyűjt.) A rózsaszínű pelikán. Európa, 1980 (Fordította: Szondi György/SzD)
Elin Pelin: Kései aratás. (Elb. gyűjt. Magyar Helikon, 1977) Fordította Sipos István (SI)

Natalia Kolpakova

A relatív jelentésű szavak sajátosságai
a magyar nyelvben

Közismert tény, hogy a possesszivitás (birtoklás) kategóriájának szemantikai tartalma nem homogén. Itt többféle viszonyról is beszélhetünk: a birtokos és birtok viszonyáról, az egész és rész viszonyáról, az ok és okozat viszonyától, stb. Szintén a birtoklás szférájába tartozik az úgynevezett relatív (vagy immanens, "elidegeníthetetlen") összetartozás. A relatív jelentésű szavak a rokoni összetartozást, a biológiai szervezet (ember, állat, növény) részeit, valamint a tér részeit (vminek az alja, közepe, stb.) jelentik. Ezek valamennyi nyelvben megtalálhatók, de nincsenek